

All in all, *A Global History of Runaways* is a great read, drawing its strengths from a global comparative approach and well-researched empirical case studies. It will have a significant impact on research on coerced labourers around the world and their responses to their treatment.

Viola F. Müller, European University Institute

Karin Hofmeester (red.), *Een schitterende erfenis. 125 jaar nalatenschap van de Algemene Nederlandse Diamantbewerkerbond* (Zutphen: Walburg Pers, 2019). 160 p. ISBN 9789462492912.

DOI: 10.18352/tseg.1153

Een schitterende erfenis is een goed geschreven, mooi geïllustreerde publicatie. Zes afzonderlijke bijdragen met eigen sterktes en mérites leveren een compleet en coherent chronologisch geheel op met aandacht voor zeer relevante thema's, zoals het leerlingenwezen en de (syndicale) concurrentie vanuit Antwerpen. Karin Hofmeester, adjunct-directeur Onderzoek bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), schreef een inleidend hoofdstuk dat zich richt op de periode tot het midden van de jaren 1890, met ruimte voor de genese van de Amsterdamse diamantnijverheid en de voorgeschiedenis van het syndicalisme in de sector. Een verhelderende bijdrage met aandacht voor de migratiegolven die vormgaven aan de uitbouw van de Amsterdamse diamantsector. Met aandacht ook voor de mechanisering en de commerciële en arbeidstechnische organisatie van de diamantnijverheid. Voor de (Belgische) leek (hier een dubbele handicap) mocht de sector afgemeten worden aan de industriële ontwikkeling in Amsterdam/Nederland om een beter beeld te krijgen van zijn economische belang.

Hofmeester's beschrijving van de eerste (zelf)hulporganisaties in de Amsterdamse diamantnijverheid sluit naadloos aan bij het tweede hoofdstuk over de Algemene Nederlandse Diamantbewerkerbond (ANDB) tussen zijn ontstaan in 1894 en het begin van het interbellum. Dit stuk van IISG-historica Margreet Schrevel beschrijft mooi en beknopt het arbeidsmarktsyndicalisme van de Amsterdamse diamantbewerker. Voor de (opnieuw Belgische) leek had een beetje kader gemogen om alle anekdotes en nuances nog meer naar waarde te schatten. Er mocht bijvoorbeeld meer aandacht gaan naar de bijzondere positie van eigenwerkmakers. Menig historicus beneden de Moerdijk kan ook iets meer uitleg over de plaats en het belang van de ANDB in de omliggende vakbeweging in Amsterdam en in Nederland gebruiken. Vraag is natuurlijk of dat wel mogelijk was in een artikel van dik twintig pagina's, met ook nog eens ruimte voor interessant

beeldmateriaal. Schrevel's aandacht gaat dan weer wel uit naar bijzondere problematieken als de vrouw in het arbeidsproces en het diamantsyndicalisme, het bemeesteren van de leerlingenproblematiek, het beheersen van potentiële spanningsvelden in de vakbond of de verstandhouding met de werkgevers ... Keuzes moesten nu eenmaal gemaakt worden en mijn bedenkingen als Belgische leek doen niets af aan het feit dat Schrevel een prachtige, leerrijke en verhelderende bijdrage schreef die naar meer smaakt.

Verhelderend was ook de bijdrage van de socioloog Huibert Schijf. Nooit gedacht dat de leerlingenfiches/-administratie van de ANDB zoveel konden zeggen over het (arbeidsmarkt)syndicalisme van de Amsterdamse/Nederlandse diamantbewerkers. De auteur heeft aandacht voor de verschillende achtergronden van de leerlingen in de industrie, zoals de verhouding tussen Joodse en niet-Joodse arbeiders, hun professionele afstamming, hun sociaalgeografische mobiliteit enzovoorts. Hij heeft ook oog voor de genderverhoudingen onder de leerlingen, stelt vast dat het leerlingenstelsel zich niet beperkte tot insiders, en koos treffende beelden om het verhaal te illustreren. Daarna beschrijven Martine Vermandere, onderzoeker bij het Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis te Gent, en Karin Hofmeester de internationale dimensie van het diamantsyndicalisme en de verhouding tussen de ANDB en de Belgische conculega, de Antwerpse Diamantbewerdersbond, na de Eerste Wereldoorlog de Algemene Diamantbewerdersbond van België (ADB). Enerzijds worden de genese en groei van de ADB beschreven, anderzijds de rol van het Wereldverbond van Diamantbewerkers. Aanvankelijk was dat verbond een superstructuur van de ANDB om de lonen en arbeidsvoorwaarden in het opkomende diamantcentrum Antwerpen gelijk te schakelen en zo op dat terrein concurrentie te vermijden. Daarin slaagden het Wereldverbond en de ANDB niet, maar hun interventie maakte wel dat de ADB uitgroeide tot een syndicale factor van belang. Dat was voor de ANDB *the next best thing*, wat helaas belette dat Antwerpen na de Eerste Wereldoorlog uitgroeide tot het wereldcentrum van de diamant.

De ambiguïteit tussen de Nederlandse en Belgische bond wordt geïllustreerd door de gespannen verhouding tussen ANDB-kopman Henri Polak en de ADB-top. Ook dit hoofdstuk geeft niet al zijn geheimen prijs door het beperkte aantal pagina's en de bijpassende illustraties. De neergang van de Amsterdamse diamantnijverheid wordt in de laatste twee hoofdstukken beschreven. Onderzoekster-curator Esther Göbel en collega Daniël Metz bestudeerden een belangrijk versnellingsmoment in die evolutie, met name de Tweede Wereldoorlog. Die trof de diamantnijverheid vooral op langere termijn doordat de sector als vanouds door Joodse werkgevers en werknemers gedomineerd werd. Hoewel de nazi's er om evidente redenen (het recupereren van zoveel mogelijk diamanten ...) veel aan gelegen was om de diamantnijverheid aanvankelijk te ontzien, kende de nazipolitiek een de-

sastreuze uitwerking. Joodse arbeiders werden uit de ANDB gedwongen en velen stierven in concentratiekampen. Een aangrijpend verhaal, aaneengeregen door levensverhalen van veel Joodse arbeiders die niet terugkeerden uit de kampen en de enkelingen die de holocaust wel overleefden. Joodse werkgevers en werknemers werden aan het lijntje gehouden tot de bezetter hen niet meer nodig had.

De gevolgen van dit alles blijken vooral in het laatste hoofdstuk van Karin Hofmeester en Daniël Metz. Hun verhaal begint meteen na de Tweede Wereldoorlog. Na een korte heropleving dankzij de terugkeer van Joodse werkgevers en arbeiders, stuikt de sector in elkaar. Antwerpen nam in het interbellum al de leidende rol over van Amsterdam en bevestigde die status met verve na de oorlog. Bovendien werd de Antwerpse diamantnijverheid niet door Joodse werkgevers en arbeiders gedomineerd en had ze daardoor minder geleden onder de nazivervolging dan Amsterdam, waar men na de oorlog zelfs geschoolde diamantbewerkers tekort kwam om nieuwe leerlingen te scholen. Maar uiteindelijk viel ook Antwerpen ten prooi aan de ijzeren logica van naorlogs ANDB-voorzitter Kuijt: 'Het is nu eenmaal zo met loonen als met water, ze zoeken steeds het laagste punt'. De productie verschoof eerst naar Palestina en dan India. Voor de ANDB hield het verhaal vroeger op. In 1958 gaat de bond op in de Algemene Nederlandse Metaalbewerkerbond, zoals de ADB later opgaat in de Algemene Centrale van het Algemeen Belgisch Vakverbond. Economisch speelt de Nederlandse diamantsector dan al geen rol (van betekenis) meer op wereldvlak.

Een schitterende erfenis is een goed geschreven verhaal. Iets meer voor wie (voor) kennis heeft over het Nederlands syndicalisme en de specificiteit van het Nederlands diamantsyndicalisme. Maar ook zonder die bagage blijft het een boeiend, leerrijk verhaal. De eindredactie versmelt heel uiteenlopende thema's en schrijft trants tot een coherent en uiterst leesbaar geheel dat ik iedereen graag aanbeveel.

Luc Peiren, Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis

Wim Willems en Henk Looijesteijn, *Goed geld. De geschiedenis van de Nutsspaarbank* (Amsterdam: Boom, 2018). 272 p. ISBN 9789024423491.

DOI: 10.18352/tseg.1150

Sparen, spaarpotten, spaarbankboekjes en spaarbanken, het lijken soms termen uit een ver verleden. Maar, tot in de jaren zestig van de vorige eeuw werd sparen gezien als het middel bij uitstek om welvaart en bestaanszekerheid op te bouwen. De overheid propageerde het sparen door speciale regelingen als de Zilvervloot en faciliteerde spaarders met de Rijkspostspaarbank. Belangrijker nog waren de